

УДК 94(477.4)«1918/1921» 057.36:281.96УПЦ:930.2

ЗОЗУЛЯ Надія Миколаївна,
аспірантка Кременчуцького
національного університету імені
Михайла Остроградського,
e-mail: anicid2012@ukr.net

**МОТРОНИНСЬКИЙ МОНАСТИР ЯК ОДИН ІЗ ДУХОВНИХ
ТА ОРГАНІЗАЦІЙНИХ ЦЕНТРІВ ПОВСТАНСЬКОГО РУХУ
В СЕРЕДНЬОМУ ПОДНІПРОВ'Ї У 1918 – НА ПОЧАТКУ 1920-х рр.
(за мемуарами старшин та офіцерів армії УНР)**

У статті на основі мемуарної та епістолярної спадщини старшин та офіцерів армії УНР досліджено питання про вплив релігійного фактору на свідомість, мотиви та дії повстанців – учасників визвольної боротьби на землях Середнього Подніпров'я у 1918 – на поч. 1920-х рр. У статті наводяться, коментуються та аналізуються ряд сюжетів, пов'язаних з тим як кадрові військові УНР оцінювали духовну та військово-організаційну роль православних монастирів у повстанському русі. На прикладі Мотронинського Свято-Троїцького монастиря розглянено вплив служителів культу на середовище повсталих селян, взаємовідносини між повстанцями та духовенством з приводу організації постачання, лікування, побуту тощо. Досліджено причини і зміст конфліктів та інших колізій, що виникли між Мотронинським монастирем та тамтешніми повстанцями.

Отримані результати дозволять більш ґрунтовно реконструювати релігійний побут повстанців Середнього Подніпров'я у часи Перших визвольних змагань, вплив християнської етики на свідомість повсталого селянства, з'ясувати бачення цих процесів старшинами та офіцерами армії УНР, зрозуміти підстави деяких колізій, що історично виникали у стосунках між служителами культу і повсталим селянством.

Ключові слова: мемуари, епістолярні джерела, офіцери, старшини, армія УНР, повстанський рух, Середнє Подніпров'я, Холодний Яр, релігія, Мотронинський Свято-Троїцький монастир.

Постановка проблеми. Події внутрішньополітичного життя України 2013 – 2016 рр. відродили інтерес дослідників до ролі церкви у суспільному житті, особливо в переломні моменти історії. З огляду на соціальні та наукові запити зростає актуальність проблем, пов'язаних з місцем православ'я в роки Української національної революції 1917 – 1920 / 1921 рр. Якщо питання загального характеру вивчені на сьогодні порівняно добре, то участь церкви, місце релігії загалом, у повстанському русі кінця 1910-х – початку 1920-х рр. досі лишається майже не з'ясованим.

Метою нашого наукового пошуку є виявлення закономірностей у відносинах між церквою та повсталим селянством в означений період на прикладі Мотронинського Свято-Троїцького монастиря, що на Чигиринщині (нині – Черкаська обл.).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сьогодні дослідження історії Мотронинського Свято-Троїцького монастиря далеко від повного завершення, однак чимало відомостей про нього було зібрано як краєзнавцями, так і дослідниками православ'я в Україні. Основні відомості про діяльність обителі наведено у відповідній статті Ю. Маринівського у 7-му томі «Енциклопедії історії України» [7], однак згадки про місце та роль монастиря у повстанському русі в Середньому Подніпров'я в часи перших визвольних змагань там відсутні. Окремі деталі, пов'язані з предметом нашого дослідження, були розкриті в ряді науково-популярних праць Р. Ковалю, в т.ч. «Начерку до історії Холодноярської організації 1917 – 1922 років» [4]. Та все ж питання про роль Мотронинського монастиря як одного з духовних та військово-організаційних центрів повстанського руху в Середньому Подніпров'ї у 1918 – на поч. 1920-х рр. досі не стало предметом спеціального дослідження. За умов обмеженої джерельної бази видається доцільним звернення до мемуарної спадщини сучасників тих подій, зокрема, спогадів генерала М. Омеляновича-Павленка та Ю. Тютюнника, підполковника Ю. Городянина-Лісовського (Горліса-Горського) та О. Доценка, сотника І. Лютого-Лютенка, чорного запорожця М. Дорошенка та ін. З огляду на це, варто відзначити ґрунтовну публікацію Р. Пирога «Мемуари сучасників як джерело з історії Української революції 1917 – 1921 років» [9], що може розглядатися серйозною теоретично-методологічною базою для даного дослідження.

Виклад основного матеріалу. Православний Мотронинський Свято-Троїцький монастир розташований у реліктовому Мотрониному лісі Холодного Яру. Монастир як чоловічий – пише Ю. Маринівський, – був започаткований (або відновлений), імовірно,

другій половині XVI ст. за благословінням митрополита Київського Йони (Протасевича). Однак існують монастирські перекази, згідно з якими перші згадки про Мотронинську обитель датуються XII ст. [7, 94]. Час появи монастиря Р. Коваль відносить до більш раннього періоду, стверджуючи, що у пам'ять про трагічну загибель воєводи Мирослава у 1036 р. його дружина Мотря побудувала монастир, названий її ім'ям [4]. На користь останнього свідчать записи Ю. Городянина-Лісовського (Горліса-Горського) [1, 35-42], де він повторює ту ж саму версію виникнення монастиря, яку обстоює Р. Коваль.

В середині XVIII ст. монастир уже виступав як духовний і військово-організаційний центр народних рухів, зокрема гайдамаччини. Тому, як бачимо, схожа практика в часи Української національної революції поч. XX ст. не була зовсім новою.

Необхідно одразу зауважити, що з 1911 р. Мотронинський монастир почав діяти як жіночий [7, 94]. Це вимагає від нас враховувати, окрім іншого, гендерне підґрунтя взаємин, зокрема конфліктів, які складатимуться між повсталим селянством і місцевими монахинями на зламі 1910-х – 1920-х рр.

Місцевість навколо Мотронинського монастиря та його потенціал як повстанської бази досить точно і ємко характеризував сотник І. Лютий-Лютенко у своїх мемуарах: «Наша «постійна» база-осідок – Холодний Яр – простягалася від Лисянки аж до Чигирина, до Мотриноного манастаря. В околиці Мотриноного монастиря, що в далекому минулому був осередком славної Гайдамаччини, зосереджувалися численні розгалуження глибоких і малодоступних ярів, до кілометра завдовжки, зарослих старезними лісами, кущами ліщини, глоду, тернини, шипшини. Це ідеальне сховище для повстанських чи партизанських загонів» [6, 51].

Юрій Горліс-Горський у своїй книзі «Холодний Яр» записав свідчення місцевих селян про Мотронинський монастир: «Непрístupний Мотрин монастир серед лісів... Якись таємничі загороди, навіть електричні (!)... Важкі гармати «які стріляють на сорок верстов!»... Засів там із своїм військом отаман Чучупака і нікого не боїться – ні большевиків ні денікінців, нічого не могли йому зробити...» [1, 17]. Зрозуміло, що попри всі укріплення навколо Мотронинського монастиря, який сучасники небезпідставно називали «Холодноярською січчю», подібні свідчення є серйозним перебільшенням і дозволяють припустити, що селяни, з якими мав розмову мемуарист, не були безпосередніми учасниками повстанського руху, тому й мали вкрай сумбурні уявлення про Мотронинський монастир, його околиці та значення в повстанському русі.

Певний ретроспективний аналіз, роздуми щодо причин поширення повстанського руху на Холодноярщині, а також місце Мотронинського монастиря у історичній пам'яті тодішніх українців відображані у спогадах генерала М. Омеляновича-Павленка: «Холодний Яр тоді був одним із форпостів партизанщини, бо тут усе сприяло розвиткові в людності вільного національного руху: тут ще добре жили минувшина і спогади про козаччину, святі пам'ятники Чигирин і Суботів, монастирі Онуфрієвський та Мотронівський, де колись святилися гайдамацькі ножі, Канівська могила і т. д., нарешті, сама природа – Дніпро, балки, кручі й великі ще й по цей день ліси – все це сприяло вихованню національної свідомості та вільного козацького духу» [8, 301].

Старшини та офіцери одноставні у своїх свідченнях щодо високого рівня національної самосвідомості монахинь Мотронинського монастиря, присутність національних мотивів та закликів у процесі богослужіння. Так, очевидець Першого Зимового походу підполковник О. Доценко у своїх мемуарах описав заходи, які відбулися на території обители 19 лютого 1920 р. після переправи учасників походу на Правобережжя. Зокрема йдеться про «молебень за щасливий похід в центр України і панахиду по вмерших та забитих старшинах і козаках» [3, 78].

Схожі сюжети зустрічаємо у спогадах М. Омеляновича-Павленка: «При відвідуванні старих козацьких монастирів – Митрофанівського й Мотронівського – братія на наше прохання відправила службу Божу, й дивно було слухати в тих надзвичайних обставинах, як лунали святі слова молитви за українську державність, за народ і його проводирів; молилася братія, молилися й співали разом із нею старшина й козацтво. Настоятель і братія сердечно привітали нас і благословили на дальший похід не тільки як люде, що віддавали свою молитву за страждучих і поневолених, але і як сини одної країни, одної Батьківщини, бо більшість із братії були також українцями. Під голосний згук великого монастирського дзвона ми знов посідали на коней і поволі виїхали з монастирських брам, а згуки дзвона ще довго лунали в просторі, поки їх не перемогли козацькі пісні конвою штабу...» [8, 301]. Також відзначається, що в 1919 – 1920 рр. М. Омелянович-Павленко просив духовенство

Мотронинського монастиря служити урочисті молебні на честь Головного отамана С. Петлюри [8, 488]. Проте, чи знайшло це підтримку з боку кліру невідомо.

З Мотронинським монастирем тісно пов'язаний початок повстанської боротьби в Середньому Подніпров'ї. Так, Р. Коваль наводить дані про відділ самооборони с. Мельників, який саме на прохання ігумені Мотриного монастиря створив і очолив місцевий вчитель Олекса Чучупак. Мета формування – захист скарбів Мотриного монастиря від російських дезертирів, які тікали із фронтів Першої світової додому. Чисельність першого мельничанського відділу самооборони становила 22 козаки. З нього бере свій початок холодноярська повстанська організація. Першою відомою акцією мельничанських козаків була ревізія зерна в садибі пана Ярузальського у с. Зам'ятниці, зібраного для німецького війська, повернення його селянам та арешт німецьких солдатів, яких помістили у підвали Мотриного монастиря. Щоправда, ця акція для холодноярців завершилась плачевно: в Мотриному монастирі їх атакувала німецька армійська частина, що підійшла зі Старої Осоти. Врешті, мельничанський відділ було роззброєно [4].

У військово-організаційному відношенні статус Мотронинського монастиря Юрій Горліс-Горський визначив як «штаб гайдамаків Холодного Яру» [1, 25]. Це підтверджується подальшими сюжетами. Так, автор зазначає, що в особливо скрутні для повстанців часи рада отаманів приймала рішення про перехід «від явних форм бойової організації в Холодному Яру до конспіративних і тимчасової ліквідація Мотриного монастиря як воєнного осередку, чого вимагало положення на Україні» [1, 58]; всіх козаків з Мотриного монастиря переводили в найближчі дні до села та на хутори і розміщували по селянах, за «своїх». Ходження в військових строях, їзда на сідланих конях тимчасово заборонялися... [1, 60]. Після того, як небезпека минала, як пише Юрій Горліс-Горський, «Мотря знову заживала життям воєнної фортеці. На дорогах до монастиря на скору руку викопували легко укріплені пункти передової оборони. Кожна сотня діставала на валах свою дільницю на випадок наступу червоних, розміщувалися місця для кулеметів та мінометів. Найближчі села сповіщалися про відновлення порядку бойової збірки за великим дзвоном Мотриного монастиря. Сама залога налічувала вже понад сімсот козаків» [1, 172].

О. Доценко вказує на ще одну роль, яку відігравав Монастир у житті та діяльності повстанців Середнього Подніпров'я – він неодноразово виступав місцем таємних зустрічей зв'язкових головного повстанського штабу із членами окремих відділів [3, 129], а також кур'єрів Київської та Волинської дивізій [3, 225]. Мемуарист так оцінює роль Монастиря як зв'язкового центру: «Біля Черкас мається Мотронинський монастир, в районі якого находиться повстанець Чучупака. Цей пункт зв'язку може обслуговувати Черкаський та Чигиринський повіти» [3, 225]. Служителі Мотронинського монастиря до всього виконували розвідувальну роль, на що вказує Юрій Горліс-Горський: «Навіть молодші, національно свідомі черниці Мотриного монастиря, що ходили досить да леко збирати датки на монастир – були для нас добровільними розвідчицями» [1, 228]. Також Мотронинський монастир за потреби міг відігравати для повстанців роль складу і бази постачання. Це підтверджують спогади Юрія Горліс-Горського: «Захоплені у потязі чека «панські речі», станкові кулемети, за винятком чотирьох «кольтів», міномети, частина бойових припасів, – поїхали возами під Мотрин монастир, щоб сховатися в підземних лябірінтах» [1, 288].

Очевидно, що Мотронинський монастир відігравав помітну роль в організації святкового побуту повстанців. М. Дорошенко зі слів Юрія Горліс-Горського записав, що на Великдень 1920 р. біля храму відбувалося не лише велелюдне дійство, але й освячення повстанської зброї: «З ближчих сел збирався народ до монастиря щоб помолитися, славити Воскресшого Христа і посвятити паски. Навколо церкви чарівним барвистим поясом стояло із кошиками з пасками безліч людей-з побожними обличчями, з радісними очима, святочно одягнених. Нас, холодноярських козаків, розмістили позаду людей. Коли ж почало розвиднятися і архимандрит вийшов з церкви з хресним ходом, щоб розпочати освячення пасок, ми тоді хутенько поклали між пасками свою зброю. І в цей спосіб ми освятили з пасками нашу зброю, якою, свяченою, били ворога» [2, 311-312]. Те ж саме відбувалося, за словами Юрія Горліс-Горського, «6 серпня, на Спаса. В цей день у Мотриному монастирі щороку був великий здвиг народу. У нашому таборі, за два-три дні до того, виникнула думка, щоби в цей день, коли будуть у монастирі святити квіти та овочі – посвятити свою зброю. Чутка про це передалася на села і на Спаса, разом з жінками та дівчатами, що принесли святити яблука та квіти – прийшло чимало дядьків та хлопців з рушницями» [1, 166].

Окрім великих релігійних свят, сакралізація деяких повстанських акцій відбувалася й в інші дні. Наприклад, «29 серпня в Мотриному монастирі – пише Юрій Горліс-Горський – панував урочисто-діловий настрій. Залога робила останні приготування до походу. Черниці, з повагою на обличчях, квітали вітвар поставлений надворі між церквами. Приспішене богослуження мало відбутися під небом, бо велика церква не вмістила б усієї залози і богомольців. Священики довколишніх сіл мали сьогодні поспішити з богослуженням, щоб не затримувати вимаршу сільських сотень на збірний пункт» [1, 187].

Зрештою, Мотронинський монастир відігравав для деяких повстанців роль останнього притулку. На сторінках «Холодного Яру» Юрія Горліс-Горського неодноразово зустрічаємо згадки про поховання повстанців на території обителі [див., напр. 1, 219, 263, 361].

Висновки. З огляду на вищесказане, підсумуємо: мемуари старшин та офіцерів армії УНР різносторонньо розкривають місце релігійного чинника в повстанському русі періоду Української національної революції. Непоодинокими є сюжети, що характеризують відносини між служителями культу і місцевими селянами-повстанцями. Так, у випадку Мотронинського Свято-Троїцького монастиря зустрічаються свідчення про взаємовідносини між повстанцями та духовенством з приводу організації постачання, лікування, побуту тощо. Також мемуаристи не оминули увагою конфлікти та інші колізії, що виникали між Мотронинським монастирем і тамтешніми повстанцями.

Список використаної літератури

1. Горліс-Горський Ю. Холодний Яр / Ю. Горліс-Горський. – Львів : СПОЛОМ, 2014. – 432 с.
2. Дорошенко М. Стежками холоднороськими 1918 – 1923 pp. / М. Дорошенко. – Філадельфія, 1973. – 220 с.
3. Доценко О. Зимовий похід (6.XII.1919 – 6.V.1920) / О. Доценко. – К. : В-во ім. Олени Теліги, 2001. – 375 с.
4. Коваль Р. Начерк до історії Холоднороської організації 1917 – 1922 років / Р. Коваль // Електронний ресурс. Режим доступу: http://unknownwar.info/holodniy_yar/hy_naris.html
5. Коваль Р. Отаман Зелений: іст. нарис / Р. Коваль. – К. : Історичний клуб «Холодний Яр»; Кам'янець-Подільський: ПП «Медобори-2006», 2011. – 464 с.
6. Лютий-Лютенко І. Вогонь з Холодного Яру / І. Лютий-Лютенко. – Детройт, 1986. – 151 с.
7. Мариновський Ю. Ю. Мотронинський Свято-Троїцький монастир / Ю. Ю. Мариновський Енциклопедія історії України. – Том 7. – К. : Наукова думка, 2010. – С. 94 – 95.
8. Омелянович-Павленко М. Спогади командарма (1917–1920) / Упор. М. Ковальчук. – К. : Темпора, 2007. – 608 с.
9. Пиріг Р. Я. Мемуари сучасників як джерело з історії Української революції 1917 – 1921 років / Р. Я. Пиріг // Проблеми вивчення історії Української революції 1917 – 1921 років. – К. : Інститут історії України НАН України, 2009. – Вип. 4. – С. 31 – 58.
10. Тютюнник Ю. Записки генерал-хорунжого / Ю. Тютюнник – К. : Книга Роду, 2008. – 312 с.
11. Тютюнник Ю. Зимовий похід 1919 – 1920 / Ю. Тютюнник. – Нью-Йорк : В-во Чарторийських, 1966. – 99 с.

References

1. Horlis-Gorski, Y. (2014). *Cold Ravine*. Lviv : SPOLOM (in Ukr.).
2. Doroshenko, M. (1973). *By the paths of Kholodny Yar (Cold Ravine) 1918 – 1923 pp*. Philadelphia (in Ukr.).
3. Dotsenko, A. (2001) *Winter hike (6.XII.1919 – 6.V.1920)*. Kyiv : Olena Teliha Publishing house of (in Ukr.).
4. Koval, R. *The sketch history Kholodny Yar (Cold Ravine) organization, 1917 – 1922*. – Accessed mode : http://unknownwar.info/holodniy_yar/hy_naris.html (in Ukr.).
5. Koval, R. (2011). *The otaman Zelenyi: historical sketch*. Kyiv : Historical club «The Cold Ravine»; Kamianets-Podilskyi «Medobory-2006» (in Ukr.).
6. Lyutyi-Lutenko, I. (1986). *The fire from Cold Ravine*. Detroit (in Ukr.).
7. Marinovskiy, Y. (2010). The Motrona Holy Trinity Monastery. *Encyclopedia of Ukrainian History*. Vol. 7, 94-95 (in Ukr.).
8. Omelyanovych-Pavlenko, M. (2007). *Memories of army commander (1917 – 1920)*. In M. Kovalchuk (Ed.). Kyiv : Tempora (in Ukr.).
9. Pyrih, R. (2009). Memoirs of contemporaries as a source on the history of the Ukrainian revolution 1917 – 1921. *The problems of studying the history of the Ukrainian revolution of 1917 – 1921*, 4, 31-58. Kyiv : Institute of History of Ukraine of The National Academy of Sciences of Ukraine (in Ukr.).
10. Tyutyunnyk, Y. (2008). *The notes of general-horunzhy*. Kyiv : The family book (in Ukr.).
11. Tyutyunnyk, Y. (1966). *First Winter Campaign 1919 – 1920*. New York : Publishing house of Czartoryski (in Ukr.).

ZOZULYA Nadiya, PhD student of Kremenchuk Michael Ostrohradskiy National University,
e-mail: anicid2012@ukr.net

THE MOTRONA HOLY TRINITY MONASTERY AS ONE OF SPIRITUAL AND MILITARY CENTERS OF THE REBEL MOVEMENT OF MIDDLE DNIEPER REGION IN 1918 – EARLY 1920'S (BY THE MEMOIRS OF PETTY OFFICERS AND OFFICERS OF THE UKRAINIAN PEOPLE'S REPUBLIC ARMY)

Abstract. Introduction. The challenges facing Ukraine and its people over the past years, requires high interest to the historical significance of the religious factor in the Ukrainian liberation movement, especially during the National Revolution 1917 – 1921, as well as the relationship between various

rebel forces personnel and Orthodox Church.

Methods of researching are represented by: analysis of sources; comparative method; comparative and systematization; generalization.

Results. The author analyzed the content of the memoirs of petty officers and officers of the Ukrainian People's Republic, including memoirs of Chief Otaman S. Petliura, generals O. Grekov, M. Ome-lianovych-Pavlenko and Y. Tyutyunnik, colonel O. Vyshnivsky, lieutenant colonel Y. Gorodyanin-Lisovs-ki (Gorlis-Gorsky) and O. Dotsenko, captains H. Avramenko, Y. Galchevsky and I. Lutyi- Lyutenko, black Cossacks – P. Dyachenko and M. Doroshenko. Author's presents, commented and analyzed a number of aspects related to the way the military personnel of of Ukrainian People's Republic evaluated the place of Christian morality in rebels everyday life; especially festive and funeral ceremonies in the insurgent environment; religious identity of rebels; religious motifs in the slogans and programs of the rebels; the details of the interaction between the servants of the clergy and the rebels, etc. The results of research will enable more thoroughly reconstructing of the religious life of the rebels of Middle Dnieper in the times of the First liberation struggle, the influence of Christian ethics on the minds of the insurgent peasantry, to find out the vision of these processes by petty officers and officers of the Army of Ukrainian People's Republic, to understand the rationale of some conflicts, that are arisen historically in relations between the guerrillas and the professional military.

Originality. Author of the publication by the analysis of memoirs and epistolary heritage of petty officers and officers of the Army of Ukrainian People's Republic firstly in the ukrainian historiography touched problem about the influence of the religious factor on the minds, motives and actions of the rebels – the participants of the liberation struggle on the lands of the Middle Dnieper in the 1918 – 1921.

Conclusion. Memoirs of petty officers and officers of Ukrainian People's Republic are valuable, perspective and not enough studied group of sources on the history of insurgency in the Middle Dnieper during 1918 – 1921. Different authors showed various aspects of guerrilla life: political-military, economic, daily, organizational, spiritual etc. The latter, in our opinion, is the least illuminated today, despite the fact that the place and role of the religious factor in the rebel struggle in the pages of the memoirs of military personnel of Ukrainian People's Republic a lot of space was given.

Key words: memoirs, epistolary sources, officers, petty officers, the Army of Ukrainian people re-public, the rebel movement, the Middle Dnieper, Cold Ravine, religion, Motrona Holy Trinity Monastery.

Одержано редакцією 6.10.2017

Прийнято до публікації 30.11.2017

УДК 340.134:340.15:351.773(477)

ПАРАМОНОВА Ольга Сергіївна,
кандидат юридичних наук, доцент кафедри
державно-правових дисциплін Черкаського
національного університету імені Богдана
Хмельницького,
e-mail: paramonova069@gmail.com

ПРАВОВИЙ СТАТУС МЕДИЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ УКРАЇНСЬКОЇ СОЦІАЛІСТИЧНОЇ РАДЯНСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ

У статті здійснено історико-правове дослідження розвитку законодавчого регулювання ста-тусу медичних працівників упродовж перших років становлення радянської влади на українських землях. Розглянуто ключові нормативно-правові акти, прийняті протягом досліджуваного пер-іоду, що визначали систему прав, обов'язків, гарантій і відповідальності професіоналів сфери охорони здоров'я. Зроблено висновок про особливості правового положення медичних праці-вників, на яке вплинуло перебування держави у складних соціально-економічних умовах.

Ключові слова: правовий статус, медична діяльність, медичний працівник, нормативно-пра-вові акти, охорона здоров'я, правове регулювання.

Постановка проблеми. Державне регулювання медичної діяльності в Україні є не-від'ємною частиною державної політики у галузі охорони здоров'я [1, 3]. Його ефек-тивність залежить від рівня законодавчого забезпечення, від того, наскільки глибоко і всебічно врегульовано суспільні відносини у медичній сфері. Необхідною умовою розум-іння стану сучасного «медичного» законодавства і його подальших перспектив розвитку є дослідження історико-правових аспектів правового регулювання медичної діяльності. Використання цієї історичної спадщини є важливим джерелом побудови системи охоро-ни здоров'я сучасної України [2, 45].